

ДО ПРОБЛЕМИ МНОЖИННОЇ МОТИВАЦІЇ ТА СЛОВОТВІРНОЇ СИНОНІМІЇ НІМЕЦЬКИХ НАПІВСУФІКСАЛЬНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Стаття присвячена феномену множинності словотвірного значення німецьких напівсуфіксальних прикметників. У дослідженні розглядаються такі характеристики похідних іменників як множинність мотивації та множинність словотвірної структури. У статті також порушена проблема словотвірних синонімів серед досліджуваних прикметників.

Ключові слова: множинність мотивації, словотвірна структура, словотвірне значення, моно- і полімотивація, словотвірний синонім.

Статья посвящена феномену множественности словообразовательного значения немецких полусуффиксальных прилагательных. В исследовании рассматриваются такие характеристики производных существительных как множественность мотивации и множественность словообразовательной структуры. В статье также затронута проблема словообразовательных синонимов среди исследуемых прилагательных.

Ключевые слова: множественность мотивации, словообразовательная структура, словообразовательное значение, моно- и полимотивация, словообразовательный синоним.

The article is devoted to the phenomenon of plurality of word formation motivation among German adjectives with half-suffixes. It deals with such characteristics of derivatives as plurality of motivation and plurality of word formation structure. In the article the types of word formation synonyms are considered too.

Key words: plurality of motivation, word formation structure, word formation value, mono- and polymotivation, word formation synonym.

Постановка проблеми. Проблема множинної мотивації не є новою у лінгвістичній науці. Про існування такого виду мотивації говорилося ще у ХІХ ст. (М. М. Покровський, М. В. Крушевський). Починаючи з середини ХХ ст. нова хвиля досліджень цієї проблематики “накрила” лінгвістів-дериватологів (В. В. Виноградов та ін.), але справді глибокого наукового опрацювання і висвітлення явище множинної

мотивації зазнало лише на рубежі XX—XIX ст., коли така мотивація стала усвідомлюватися як “провідна властивість словотвірної системи та еталонна ознака похідного (мотивованого) знака” [1: 24]. Сказане вище свідчить про актуальність нашого дослідження, тим паче, що “використання морфемно-мотиваційного плану слів сприяє накопиченню їх дериваційного потенціалу” [2: 6].

Метою цієї статті є опис явища множинної мотивації, а також словотвірної синонімії стосовно німецьких напівсуфіксальних прикметників. Для досягнення окресленої мети маємо розв’язати такі завдання: 1) розглянути явище множинної мотивації у лінгвістичних розвідках; 2) описати особливості поширення цього явища серед німецьких напівсуфіксальних прикметників; 3) систематизувати німецькі похідні напівсуфіксальні прикметники з огляду на словотвірну синонімію.

Аналіз останніх досліджень. Множинна мотивація досліджується у межах словотвірного типу — однієї з основних комплексних одиниць словотворення. Проблема співвідношення множинної мотивації зі словотвірним типом достатньо опрацьована у русистиці (Ю. С. Азарх, Л. О. Араєва, О. А. Земська, А. Д. Зверев, Г. С. Зенков, К. А. Левковська, І. С. Улуханов, І. О. Ширшов, Н. О. Янко-Триницька, М. М. Янценецька та ін.). У рамках структурної лінгвістики постало це питання майже водночас з визначенням словотвірного типу, оскільки частиномовна приналежність твірних основ є одним з критеріїв визначення останнього. Пізніше російські дериватологи (К. А. Левковська, О. А. Земська) вказують на надлишковість критерію тотожності категорійного оформлення твірних у визначенні словотвірного типу, оскільки твірні, які поєднані зв’язками синтаксичної деривації, не різняться словотвірною семантикою.

Явище множинної мотивації розглядалося у рамках словотвірних гнізд, словотвірних ніш, у рамках цілої словотвірної категорії, а також були спроби замінити термін “множинна мотивація” на “множинність словотвірної структури похідного” (О. М. Тихонов). Причиною усіх цих термінологічних розходжень Л. О. Араєва вважає різні дослідницькі позиції учених, одні з яких досліджують саме явище множинної мотивації, а інші — результат цього явища, тобто словотвірну структуру похідного. Автор вважає, що обидва підходи взаємодоповнюють один одного: множинна мотивація завжди передбачає множинність словотвірної структури слова, причому “морфемна структура слова може і не змінюватися, в той час як словотвірна завжди модифікується” [3: 120].

Множинність мотивації має свої критерії. Такими критеріями виступають системність та різна кількість формантів при відмінності словотвірних структур [4]. В. В. Лопатін запропонував називати слова з неединичною мотивацією двомотивованими і полімотивованими [5: 314].

Отже, поняття множинної словотвірної мотивації та поняття множинної словотвірної структури — це дві характеристики похідного слова. Слід, однак, зазначити, що множинність словотвірної структури не є абсолютною характеристикою, оскільки не всі похідні з неединичною мотивацією можна поділити на різні словотвірні складники.

Щодо напівсуфіксальних прикметників німецької мови, то твердження про те, що “множинна мотивація завжди передбачає і множинну структуру похідного” [6: 95–97] не завжди справджується.

Переходячи до аналізу фактичного матеріалу, маємо ще одну заувагу: множинність мотивації — це не завжди належність мотивуючого слова до різних частин мови. Серед німецьких напівсуфіксальних прикметників полімотивованими можуть бути і похідні з тотожною частиномовною приналежністю твірної бази.

Арсенал досліджуваних напівсуфіксів німецьких прикметників є структурно різним. Хоча, з одного боку, до уваги бралися напівсуфікси на *-ig*, не всі вони піддаються розкладанню на *-ig* та значущу частину. Незважаючи на те, що у плані вираження досліджуваних напівсуфіксів немає відмінностей, вони різняться планом змісту. Досліджувані напівсуфікси можна поділити на дві групи: 1) такі, що розвинулися з простих прикметників: *-fähig*, *-fertig*, *-selig*, *-tüchtig*; та 2) такі, що розвинулися з похідних прикметників: *-artig*, *-förmig*, *-haftig*, *-haltig*, *-kräftig*, *-lustig*, *-malig*, *-mäßig*, *-mütig(-mutig)*, *-sinnig*, *-süchtig*, *-widrig* та *-würdig*.

Саме цей фактор і є визначальним, коли йдеться про множинність словотвірної структури. Так, *blattförmig* можна розкласти як *blatt+ -förmig*, і як *blattform+ -ig*, тим паче, що словник Duden пояснює його як *Blattform besitzend*.

Говорячи про множинність мотивації у похідних напівсуфіксальних прикметників німецької мови, ми виділяємо дві групи досліджуваних похідних:

- похідні напівсуфіксальні прикметники з множинною (хоча часто і утвореною від твірних основ з тотожною категорійною семантикою) мотивацією і множинною словотвірною структурою;

• похідні напівсуфіксальні прикметники з множинною (як правило, утвореною від слів з різною категорійною семантикою) мотивацією та одиничною структурою.

До першої групи належить цілий ряд словотвірних типів (зазначимо, що досліджуване явище можна розглядати як на рівні словотвірного типу, так і на рівні похідних напівсуфіксальних прикметників — лексичних одиниць), зокрема **S/V+-kräftig**, з субстантивно-дієслівною твірною основою: *aussagekräftig* — *Aussagekraft besitzend*; *beweiskräftig* — *Beweiskraft habend*; *deckkräftig* — *Deckkraft besitzend*, **S+-lustig**, де S — основа іменника: *abenteuerlustig* — *von dem Verlangen erfüllt, Abenteuer zu erleben*; *voller Lust am Abenteuer*; *angriffslustig* — *Angriffslust zeigend*; *unternehmungslustig* — *von Unternehmungslust erfüllt, zeugend*; *voller Unternehmungslust*, **V+-lustig**, де V — основа дієслова: *esslustig* — *Esslust habend*; **S/V+-lustig**, де S/V — подвійна (іменна та дієслівна) спрямованість похідності: *reiselustig* — *voller Reiselust*; *schaulustig* — *Schaulust zeigend, von Schaulust zeugend*, **A+-mütig**, де A — основа прикметника: *edelmütig* — *von Edelmut bestimmt*; *gleichmütig* — *voller Gleichmut*; *großmütig* — *Großmut besitzend, zeigend*; *hochmütig* — *durch Hochmut gekennzeichnet; Hochmut ausdrückend*; *kleinmütig* — *voll Kleinmut; Kleinmut zeigend*; *sanftmütig* — *Sanftmut besitzend, zeigend*; *voller Sanftmut*; *schweremütig* — *an Schwermut leidend, zu Schwermut neigend*; *Schwermut ausdrückend, von Schwermut geprägt*, **A+-sinnig**, де A — основа прикметника: *eigensinnig* — *von Eigensinn bestimmt, voller Eigensinn*; *feinsinnig* — *mit Feinsinnigkeit begabt, von Feinsinnigkeit zeugend*; *scharfsinnig* — *Scharfsinn habend, erkennen lassend*; *trübsinnig* — *trübe gestimmt, niedergeschlagen, Trübsinn ausdrückend*, **A+-süchtig**, де A — основа прикметника: *gelbsüchtig* — *Erscheinungen von Gelbsucht zeigend*, **S+-süchtig**, де S — основа іменника: *arbeitssüchtig* — *an Arbeitssucht leidend*.

Прикметники наступних словотвірних типів належать до другої групи: **S/V+-selig**: *red-*, *rührselig*; **S/V+-lustig**: *frage-*, *kauf-*, *reise-*, *schau-*, *tanzlustig*; **S/V+-süchtig**: *ehr-*, *gewinn-*, *streitsüchtig*; **S_v+ -fähig**: *arbeits-*, *aufnahme-*, *besserungs-*, *lebens-*, *reaktionsfähig*; **S/V+-fähig**: *kampf-*, *spiel-*, *wehrfähig*; **S/V+-kräftig**: *aussage-*, *beweis-*, *kauf-*, *zugkräftig* та **S_v+ -würdig**: *beklagens-*, *denk-*, *ehr-*, *fluch-*, *sehens-*, *vertrauenswürdig*. У моделях вищенаведених типів S/V — подвійна (іменна та дієслівна) спрямованість похідності, а Sv — основа віддієслівного іменника, тобто, хоча мотивація є одиничною, категорійна сема іншої частини мови (у нашому випадку це дієслово) є складовою семантики твірної бази.

З питаннями множинної мотивації пов'язане питання словотвірної синонімії. У рамках німецького напівсуфіксального прикметника відношення синонімії існує на трьох рівнях:

- на рівні окремих напівсуфіксів.

Для досліджуваних напівсуфіксів такі відношення не є системними (**-förmig** з **-artig**: *blütenförmig* — *blütenartig*). Однак, маючи одну і ту ж твірну основу та синонімічні афікси, лексичні значення утворених похідних прикметників не є повністю тотожними.

- на рівні словотвірних типів.

Відношення синонімії існує між словотвірними типами, як от **S+*-förmig*=S_{konkr}+*-artig*** для позначення зовнішньої подібності або **S (V, S/V, P)+*-süchtig*=A(S)+*-sinnig*=S(A)+*-mütig*=S(V, S/V)+*-lustig*** для позначення схильності до названого твірною основою. Так, ряд лінгвістів розуміє під словотвірними синонімами однокореневі мотивовані слова, утворені за повністю або частково синонімічними типами [7: 37]. Л. А. Араєва виходить з того, що “словотвірні синоніми є результатом взаємодії синонімічних словотвірних типів, наслідком їх своєрідної боротьби за сферу впливу” [8: 71], напр., семантичні зв'язки між словотвірними типами **SV+*-wert*** та **S+*-würdig***. Відмінність полягає у категорійній приналежності твірних основ. До **-wert** приєднується субстантивоване дієслово, а до **-würdig** — іменник, але обидві твірні основи стоять уже між собою у відношенні похідності: *ruhmwürdig* — *Ruhm verdienend*, *rühmenswert* = *rühmenswert* — (*als Tun, Verhalten, Denken*) *verdienend*, *gerühmt zu werden*; *rühmlich*; *verdamnungswürdig* — *verdamnungswert*: = *verdamnungswert* — *verwerflich*.

Ми знайшли лише дві пари, у яких обидва напівсуфікси можуть приєднуватися до однієї і тієї ж субстантивованої дієслівної основи: *bedauernswürdig* — *bedauernswert* = *bedauernswert* — *bemitleidenswert*, *arm*; *sehenswert* (*seltener*) — *sehenswert* = *sehenswert* — *das Ansehen, eine Berücksichtigung lohnend*, а є і такі пари, де обидва напівсуфікси можуть приєднуватися як до іменних, так і до субстантивовано-дієслівних основ, наприклад: *verabscheuungswert*, *verabscheuungswürdig* — *verabscheuenswert*; та *verabscheuenswert*, *verabscheuenswürdig* — *Verabscheuung verdienend*.

А пара *liebenswert* — *liebenswürdig* різниться за характером модальності: *liebenswert* — *Liebe verdienend*; *von anziehender, gewinnender Art*; *mit einem einnehmenden Wesen versehen*, а *liebenswürdig* — *freundlich u. zukommend*.

- на рівні окремих похідних.

Щодо словотвірної синонімії у рамках німецького похідного прикметника, то вона виникає у результаті:

– приєднання до однієї і тієї ж кореневої морфеми суфікса та напівсуфікса: *beugungsfähig* — *beugbar*.

Поява таких словотвірних синонімів пов'язується з фонетичними закономірностями. Так, за Дуденом, суфікс **-bar** можна додавати майже до кожного перехідного дієслова — простого, похідного чи складного. Але у випадках як з похідними дієсловами *vereinigen* або *verwirklichen*, де утворення з **-bar** блоковане з огляду на гарне звучання та вимову, на допомогу приходять напівсуфікс **-fähig** (він поєднується не з перехідними дієсловами, як **-bar**, а з віддієслівними іменниками на **-ung**: *vereinigungsfähig*, *verwirklichungsfähig*, *besserungsfähig* і т.д.). З часом появилася тенденція вводити **-fähig** у конструкції пасивно-модальних прикметників, яка стала поштовхом до появи численних синонімів: *transportierbar* — *transportfähig*; *verwendbar* — *verwendungsfähig* [9: 524–525].

– приєднання до однієї і тієї ж кореневої морфеми напівсуфікса та компонента складного слова: *schulfähig* — *schulreif*, *erbfähig* — *erbbeerrechtigt*, *dienstfertig* — *diensteifrig*;

– приєднання до однієї і тієї ж кореневої морфеми синонімічних напівсуфіксів: *seefähig* — *seetüchtig*, *funktionsfähig* — *funktionstüchtig*, *kugelartig* — *kugelförmig*.

Інколи в один ряд може стати кілька словотвірних синонімів (поєднання, приміром, другого та третього пунктів): *seetüchtig* — *seefähig* — *seefest*;

– приєднання одного і того ж напівсуфікса до синонімічних твірних основ (одна з твірних основ, зазвичай, іншомовного походження): *anpassungsfähig* — *akommodationsfähig*, *existenzfähig* — *daseinsfähig* — *lebensfähig*, *konkurrenzfähig* — *wettbewerbsfähig*;

– приєднання одного і того ж напівсуфікса до твірних основ, семантично зв'язаних між собою: *erwerbsfähig* — *arbeitsfähig*, *waffenfähig* — *wehrfähig* — *kampffähig* — *kriegsdienstfähig*, де семантика слова *Waffe(n)* може входити в семантику слова *Wehr*, а семантика слова *Wehr* (*sich wehren*) — у семантику слова *Kampf* (*kämpfen*) і разом з ним — у семантику складного слова *Kriegsdienst*, або *fingerfertig* — *handfertig*, де *Finger* — складова поняття *Hand*, чи *zungenfertig* — *mundfertig*, де семантика лексичної одиниці *Zunge* — входить у семантику слова *Mund*.

Інколи синонімічне значення може передаватись за допомогою твірної основи, що якимсь чином зв'язана з іншою твірною основою

(наприклад, *Mund — Zunge — reden*) та іншим напівсуфіксом: *mundfertig — zungenfertig — redselig*;

— приєднання до твірних основ, які містять певні спільні семантичні ознаки синонімічних напівсуфіксів та суфіксів: *marktfähig — absetzbar — verkäuflich*.

У більшості випадків серед спільнокоренових прикметників існують семантичні та стилістичні відмінності. Так, у синонімічній парі *fuchsmäßig — fuchsig* напівсуфікс **-mäßig** надає носію ознаки таких рис лисиці як “*хитрий, лицемірний*”, а суфікс **-ig** вказує на рудий колір лисиці, або її злісність. А у синонімічній парі *gesetzmäßig — gesetzlich* попри спільний лексико-семантичний варіант “*законний*”, перше слово має ще значення “*закономірний*”, а друге — “*легальний*” [10: 35–36].

Висновки. Отже, питання про множинну мотивацію постало майже водночас з визначенням словотвірного типу, у межах якого вона і визначається. Критеріями множинності мотивації виступають системність та різна кількість формантів при відмінності словотвірних структур: множинна мотивація завжди передбачає множинність словотвірної структури слова, причому морфемна структура слова може і не змінюватися, в той час як словотвірна завжди модифікується. Множинність мотивації — це не завжди належність мотивуючого слова до різних частин мови. Серед німецьких напівсуфіксальних прикметників полімотивованими можуть бути і похідні з тотожною частиномовною приналежністю твірної бази. Говорячи про множинність мотивації у похідних напівсуфіксальних прикметників німецької мови, ми виділяємо дві групи досліджуваних похідних: 1) похідні напівсуфіксальні прикметники з множинною мотивацією і множинною словотвірною структурою; та 2) похідні напівсуфіксальні прикметники з множинною мотивацією та одиначною структурою. З питаннями множинної мотивації пов’язане питання словотвірної синонімії. У рамках німецького напівсуфіксального прикметника відношення синонімії існує на трьох рівнях: 1) на рівні окремих напівсуфіксів; 2) на рівні словотвірних типів та 3) на рівні окремих похідних напівсуфіксальних прикметників.

Перспективи подальших досліджень. Поглиблюючи семантичний аналіз похідних напівсуфіксальних прикметників німецької мови, було би доцільно у наших подальших розвідках зупинитись на функціонуванні досліджуваних одиниць у мовленні.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Антипов А. Г. Полимотивация как фактор “расширения” словообразовательной системы (на материале прилагательных на -истск(ий) современного русского литературного языка) / А. Г. Антипов, П. А. Катышев, С. А. Беляева // Актуальные направления функциональной лингвистики. — Томск: Изд-во ТГУ, 2001. — С. 22–38.
2. Іщенко Н. Системність у лексиці / Ніна Іщенко // Наукові записки. — Вип. 95. — Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. — Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. — С. 3–6.
3. Араева Л. А. Словообразовательный тип / Людмила Алексеевна Араева. — М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. — 272 с.
4. Лопатин В. В. К соотношению единиц словообразования и морфологии / В. В. Лопатин, И. С. Улуханов // Единицы разных уровней грамматического строя языка в их взаимодействии. — М.: Наука, 1969. — С. 119–132.
5. Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика: проблемы и принципы описания / Владимир Владимирович Лопатин. — М.: Наука, 1977. — 315 с.
6. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы её описания / Игорь Степанович Улуханов. — М.: Наука, 2004. — 256 с.
7. Скорнякова М. Ф. Морфемный и словообразовательный анализ: [учебно-справочное пособие: для студентов-заочников I-II курсов фак. рус. яз. и лит. пед. ин-тов] / М. Ф. Скорнякова. — М.: Просвещение, 1981. — 86, [2] с.
8. Араева Л. А. К вопросу о словообразовательной синонимии / Л. А. Араева // Вопросы словообразования в индоевропейских языках. Проблемы семантики. — Томск: Изд-во Томского ун-та, 1990. — С. 70–79.
9. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache: [5. völlig neu bearb. und erw. Aufl.]. — Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 1995. — 864 S.
10. Зейгерман Л. Э. Синонимия однокоренных прилагательных в современном немецком языке / Л. Э. Зейгерман // Ученые записки МГПИ им. В. И. Ленина. — М., 1968. — № 317. Вопросы немецкой филологии. — С. 16–30.
11. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. — Manheim, Leipzig: Dudenredaktion, 2001 / [Die CD-ROM basiert auf der 4., neu bearbeiteten und erweiterten Auflage der Buchausgabe — 2001].